

ЗНАК РІВНОСТІ МІЖ ЕТИМОЛОГІЄЮ ЕТНІКОНУ «ПОЛОВЦІ» І ПОДІЄВИМ РЯДОМ В ІСТОРІЇ ПРАУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ XI-XII ст.

Здійснено спробу прочитання етнікону «половці» як самоназви. Розкриття заявленого акценту базовано на парадигмі «половці- автохтони», що діяла в оцінці витоків половецтва на початковому етапі становлення історичної науки. Продемонстровано рівень залежності етимології етнікону «половці» від подійового ряду X-XI ст.

Ключові слова: етнікон «половці», ономастикон «Половецька Земля», киеворуський державотворчий процес, феодалізм, маніхейство.

Під завісу своєї політичної діяльності (у березні 1918 року) Центральна рада виробила Закон «Про адміністративно – територіальний поділ України», в якому презентовано кордони 32 територіальних одиниць, серед яких наявна Половецька земля – тодішні Старобільський, Слов'яносербський, та Бахмутський повіти [1; с.22]. «Живучість» ономастикону «Половецька земля» вимагає нового рівня уваги до русько-половецьких взаємин і, в першу чергу, до проблеми походження половців. В оцінці витоків половецтва дотримуємося парадигми «половці – автохтони», що «працювала» на початковому етапі становлення історичної науки [2-4]. Завдання даного дослідження довести залежність етимології етнікону «половці» від радикальних змін у характері соціальної практики періоду становлення киеворуської державності.

На означення сил, що перебувають у протистоянні з Руссю в XI – XII ст., – половців – в писемних джерелах вживано досить широкий ряд імен. У XIX ст. на цій характеристичній особливості свою увагу зупиняє один з перших, і в той же час предметних, дослідників русько-половецьких відносин – П.В. Голубовський: «Половцы награждаются средневековыми писателями массой различных имен: Половцы, Plauci, Balwen, Walnen, Komavoi, Cumanii, Cuni, кипчаки» [5, с.36].

На цю ж етнімічну різновариантність в I-й пол. XX ст. вказує Д.А. Расовський: «Уже с давних пор и русским, и западноевропейским историкам много хлопот создавали по-

ловцы тем, что в русских, арабских, армянских, византийских, мадьярских и немецких источниках они упоминаются под различными именами: у русских – половцы, у арабов и вообще в мусульманской письменности – кипчаки, кафчаки, у армян – хардеж, у византийцев куманы, у мадьяр – куны, куманы, а также палочи; у немцев фалоны, фальвы или как в остальных западноевропейских источниках команы, куманы. Поляки и чехи знают половцев и в русском наименовании (только обычно без русского полногласия) – plawci, plauci, и в общелатинском команы» [6, с.252].

До перших спроб пояснити етимологію етнікону «половці» можемо віднести трактування Матвія Меховського (XVI ст.): «половці» – «грабіжники» від «полевать» [полювати] та Сигизмунда Герберштейна: «половці» – від «поле» [7, с.47-48]. Оцінюючи дані пояснення етнікону «половці», Є.Ч. Скржинська справедливо заключає: «... по законам языкознания образование слова «половцы» от «ловы», «ловить» или от «поле» неоправдано» [8, с.43].

Сучасна історична наука у проблемі «прочитання» етнікону «половці» віддає перевагу «штампові» за авторства А. Куника. Зміст «штампу», заявленого в 2-й пол. XIX ст., в наступному: половці – від «полова», половий – жовтий [9, с.387].

А. Кунику оперативного опонує А. Соболевський: «...славянское и сербское «плав», между прочим, значит «голубой», малорос-

сийское «половый» иногда употребляется как определение волов голубоватого цвета. В виду этого, можно думать, что половцы были названы у нас, у других славян и у немцев по имени своей главной орды, так что связь их славянских названий с «плавь», «половый» не подлежит сомнению» [10, с.154].

Наведемо ще дві реакції на штамп А. Куника. Авторство першої належить Д.А. Расовському: з одного боку, «...едвали тюрки-кочевники могли быть светловолосыми»; з другого, – «...все источники, описывающие внешний вид половцев, единодушно сходятся в характеристике их как народа рослого, стройного, красивого и светловолосого» [6, с.258]. При цьому, вчений не робить посилань. На його переконання, світловолосіть кочівників-азіатів виключається. Друга реакція належить Є.Ч. Скржинській: епітет «світловолосі» не підтверджується хоча б якимись джерелами. Дослідниця акцентує: опису зовнішності половців літописи не залишили.

Є підстави для заперечення даного ствердження. Такий літопис є. Це Радзивілівський (Кенігзберзький) літопис, тексти якого супроводжують мініатюри. Мініатюри свідчать: за характером зброї, стилем одягу, генетичними ознаками і прикметами різниці між русами і половцями не існує. Половців, насправді, зображено світловолосими і курчавими; у них абсолютно однаковий з русичами характер зачісок. Як приклад, мініатюра зі сторінки 226 відбиває акцію поклоніння половців (неозброєних) руському князеві. Жодних відмінностей між князем, його оточенням і половцями відзначити не зможемо. Подібним до нашого є враження від мініатюр з Радзивілівського літопису Мурада Аджі: «В рисунках Радзивиловской летописи очень много загадочного. Порой неясно даже, кто есть кто. Художник будто и не заботился, например, о внешних отличиях русских и кипчакских воинов... Цветом ли, одеянием ли, но воины должны отличаться, все-таки они враги, представляли народы разных культур. Однако же этого нет! Все одинаковые» [11, с.78].

Правомірним на цьому моменті є питання: чи відстежується якась різниця (якщо розглянути весь фонд мініатюр Радзивілівського літопису) між зображеними русами і представниками інших, крім половців, етносе-

редків? Відстежується. Прикладом може бути мініатюра зі сторінки 160, де в тексті йдеться про похід Мстислава на Литву [12, с.226]. Отже, маємо визнати світловолосіть половців. Але ця генетична ознака, на думку Д.А. Расовського, не є поєднуваною з парадигмою «половці-кочівники», що прийшли з Азії.

В науковій розробці «Половцы. Опыт исторического истолкования этникона» Є.Ч. Скржинська ставить таке завдання: переглянути етимологію лексеми «половці», яка підтримується істориками більше 100 років. Йдеться про той самий «штамп» А. Куника: «половці» від «полова» – «солома» – світло-жовтий, білуватий, звідси білокурі половці, блакитноокі блондини. З досліду Є.Ч. Скржинської: «... предложенная А.А. Куником этимология слова «половцы», искусственная и умозрительная, до настоящего времени кочует из работы в работу – как по инерции, столь губительной для науки вообще, так и потому, что взамен не было предложено иного, сообразующегося с духом источников, прежде всего древнерусских, объяснения этому этнику» [8, с.62].

Отже, дослідниця пропонує шукати відповідь і пояснення в літописах. Перед викладом власної точки зору Є.Ч. Скржинська робить два зауваження. Перше: слово «половці» – «явно русское, и оно должно значить для русского человека нечто существенное, важное в сфере его встреч с этими кочевниками...». Друге: «...это было не собственное их (половців – А.Н.) наименование, не самоназвание народа, а придуманное для него другим народом, так сказать прозвище со стороны» [8, с.38].

За цим дослідниця презентує своє бачення: «половец» – від «оного пола», «онополец» (іншої половини – А.Н.), тоземець (житель тої [іншої] землі); з іншої сторони, з іншого берега Дніпра: Лівобережжя. Дослівно з висновків у дослідженні: «...для русских людей половцы были обитателями той («оной»), чужой стороны Днепра (об онпол = половцы) и в этом качестве отличались от «своих поганых», черных клобуков, обитавших на этой («сей»), своей стороне реки. В этом противопоставлении и родился специфический русский этникон они половцы, или просто половцы, трансформировавшийся в

процессе розвитку древнерусского языка в половцы» [8, с. 87]. Такі пояснення не дають ефекту визнання етимологічної рівності лексем «онополец» і «половец». Позицію Є.Ч. Скржинської в українській історіографії підтримує П.П. Толочко [13].

Звернемо увагу і на те, що літописці вживають цілий ряд лексем чи словосполучень на означення поняття «інша сторона», «половина». Як приклад: «По мнозѣхъ же временѣхъ сѣли суть словене обаполь Дуная, гдѣсть нынѣ Угорскаа земля и Болгарскаа» [14, 3]; «бѣ бо у Кіа тогда бѣлъ перевозникъ со оноа страны Днѣпра» [14, 4]; «...и стояша Половци по обѣма странама» [14, 119]; «...и идышѣ на дѣснѣй (правобережжя) странѣ Святополк, а на шуѣ (лівобережжя) Володимерѣ Манамахъ» [14, 121]; «...и перешедѣ на ону страну Днѣпра плакася по братѣ своѣмъ» [14, с.121]. Варіант «онополец», як бачимо, відсутній.

Більше того, пояснення Є.Ч. Скржинської щодо «прочитання» етнікону «половці» не спрацьовує, коли вдаємося до оцінки кордону між Руссю і Половецькою Землею у часі, коли половецтво заявляє про себе 1000-го року. На цьому моменті кордон є не вертикаллю (не Дніпро розділяє сторони протистояння), а паралеллю. Роль кордону відігравали водні відгалуження Дніпра: Рось – Правобережжя, Сула – Лівобережжя. Саме течіями цих річок Володимир Перший «ставив» гради.

Сучасна історична наука виявляє слабкий інтерес до природи етнікону «половці», хоча є дослідники, які наполягають на тому, що етнічна ідентифікація починається з етніма [15, с.23]. В історіографії відсутня версія презентуюча етнікон «половці» самоназвою, адже беззаперечною відзначається слов'янська природа лексеми «половці» («поле», «полова», «лови»)*. Ця обставина вимагає ревізії парадигми «половці-кочівники-тюрки». Отже, заявивши етнікон «половці» самоназвою, провокуємо, як мінімум, індо-іраномовність половецтва, що, в

* В старослов'янській мові слова з основою на «пол» не презентували зміст «поле». На означення предмета «поле» застосовувалась лексема «село». Лексема «поль» означала – «берег», «полема» – «половина». Це означає, що літописці, вживаючи ономастикон «Поле Половцьке», мали на увазі «Половина Половецька». (А. Вайан Руководство по старословянскому языку. – М., 1952. – с. 430).

свою чергу, уможливило акцент на автохтонності половців. Верифікуємо заявлене: дамо відповідь на питання коли, і за яких обставин народжується етнікон «половці»?

Процес народження означеного етнікону довготривалий, вимірюється більше ніж стома роками. В др. пол. IX ст. стартує процедура творення держави, що обере на себе назву Русь. Апофеоз державотворення настає у часі правління Володимира Першого. Саме його «Слово о полку Ігоревім» називає винуватцем протистояння з половцями: «Того самого Владимира нельзя бы пригвоздити к горам киевским, сего бо ныне сташа стязи Рюриковы, а друзии – Давыдовы, но розно ся им хоботы пашут, копия поют» [18, с.121].

Чому Володимир? У X ст. триває процес відступу родо-племінного устрою і входження східнослов'янських етноосередків в еру феодалізму саме з ініціативи і неабияких зусиль Володимира. Які зрушення стоять за наступом феодалізму? Відбуваються зміни у форматі власності, від яких потерпає общинне землеволодіння. Общинні землі переходять у власність князів, найближчого князівського оточення («лучшие люди», бояри), намісників, дружини, церкви, монастирів: тих, хто обере на себе назву феодалів, серед яких наймогутнішими у перспективі стануть держава, князь, церква.

Отже, становлення нових соціальних відносин (феодалізму) – це процес відбирання землі у колективного власника; значного усічення розмірів землеволодінь у власності родів, племен чи поступового перетворення вільних землеробів, через примусові заходи економічного та воєнно-політичного характеру, на прямо залежних від феодала – новонародженого власника землі. Ось як цей процес характеризує В.Т. Пашуто: «...повсюду основу этого процесса [феодалізації – А.Н.] составляло превращение общества свободных землевладельцев, основанного на коллективной собственности и свободе, в общество, расколотое на враждебные классы, основанное на господстве той или иной формы феодальной собственности на средства производства» [19, с.357-358].

Експансію нових земель, підпорядкування їх владі Києва Володимир здійснює за допомоги двох сил: духовенства і дружини. Духовенство і дружина отримують землю як

плату за послуги. Це земля колективних власників, тиск на яких вів природно до ситуації «умноження разбоев». Церковники-єпископи, виборюючи для себе економічний і політичний простір, закликають Володимира до радикальних дій: застосування смертної кари. Спочатку князь висловлюється проти: «боюся греха», та з часом «отверг виры» і увів смертну кару. Вирок виносився після проведення слідства: «со испытном».

Єпископи, що домоглися смертної кари, трималися і далі жорсткої позиції, активізуючи політику визиску: закликали Володимира застосовувати і виру (грошовий штраф). Кошти від вири єпископами плановано застосовувати на придбання коней і зброї. Зброя потрібна для утримання в покорі соціуму у створюваній державі, де інтерес церкви був фундаментально присутній.

У питанні виникнення церковної земельної власності, а точніше датування цього процесу, в історичній науці наявні дві точки зору. Перша: від самого свого заснування церква стає земельним власником [20-23]. Дана точка зору діє без посилань на джерела. Друга: церковна земельна власність фіксується писемними джерелами від 2-ої половини XI ст. [24-28].

Церковна десятина еволюціонує, будучи розповсюджуваною на власність і прибутки князя, а з XI ст. поширюється на все населення. І саме в цьому часі заявляють про себе половці. У XII ст., в час загостреного протистояння між киеворусичами і половцями, рівень виплат на користь церкви збільшується, бо виплати мають здійснюватися на значнішу кількість церков, до яких входять і кафедральні церкви місцевих князівств: смоленська кафедральна церква, володимиро-суздальська [29]. На цьому часі єпископи володіли і заселеними, і незаселеними землями. До складу десятини входили відрахування від трьох основних форм сумісної феодалної ренти: десятина від данини в різних її формах, десятина від княжого суду, десятина з торгу.

Літописи видають акцент на тому, що другою соціальною силою, саме силою, у союзі, і за підтримки якої Володимир будує державу, є дружинники: «Бе бо Володимер любя дружину, и с ними думая о строе земленем, и о ратех, и о уставе земленем» [30,

152]. Ось які коментарі до процедури посилення державного інтересу наявні в дослідженні Л.В. Черепніна: «На раннем этапе генезиса феодализма особенно наглядно проявилось «окняжение» территории, населенной крестьянами общинниками, подчинение их княжескому суду и обложение данью. Это вызвало борьбу между крестьянскими вервями и князьями с их дружинниками. Последние получали в ленное держание округа, с которых они собирали дань. В дальнейшем все отчетливее наблюдается расслоение внутри самой верви. Все большая часть крестьян, порывает связь с общиной. Процесс феодализации углубляется. Классовая борьба становится сложнее. Развитие феодалных отношений и связанные с этим народные движения заставляли правящую знать пересматривать в интересах господствующего класса законодательство, развивать правовые нормы, заменять отжившие постановления новыми» [30, 155].

Та звернемо увагу на основне: історичні дослідження (за виключенням наукових розвідок М.Ю. Брайчевського) [31] не демонструють антифеодалний рух, адже повстання в Новгороді, в Києві, волхвів Поволжя не можуть бути зарахованими на роль такого руху. Визнавши половців автохтонами-общинниками, отримаємо яскравий зразок антифеодалного руху.

1000 року на історичній арені, як свідчать літописи, з'являються половці. Відзначимо, що літописець, фіксуючи їх прихід аж до Києва, не дає пояснень щодо природи їх походження. Чому? Вони свої: «внутрішній пролетаріат». «Прибулих» в 1000 році до Києва половців очолив Володар, який за відомостями літопису мав бути вдячним Володимирові: «Прииде Володаръ съ Половцы къ Киеву, забывъ благодлянія господина своего князя Владимира, длмоном наученъ. Володимеру же тогда в Переяславцѣ на Дунаи, и бысть смятеніе веліе в Києвѣ, изыде ношію во стрлтеніе имъ Александръ Поповичъ, и уби Володаря, и брата его и иныхъ въ поле прогна» [32, с.68]. Звернемо увагу на формування думки. З цитованого речення виходить, що Володар (він, з одного боку, підданий Володимира, бо має бути йому вдячним) і його брат – це половці, бо вони рівні «иним». Чому половці приходять до Києва

1000-го року? Вологодський літопис з цим роком пов'язує введення Володимиром Першим досвіду посадництва, що означало наступ на інтереси племен і племінної знаті [33, с.163].

Отже, за цими епізодами легко прочитується подійовий контекст, який дає право на оцінку ролі й змісту половецьких «ініціатив». Половці-автохтони, що захищають свій економічний інтерес і соціально-політичний статус, виступають проти нового порядку: державного. В. Ключевський свого часу писав про зіткнення в моменті становлення держави двох початків: «загального добробуту», за яким і стоїть держава, – й індивідуального економічного інтересу. У X столітті, у зв'язку з державотворчими кроками Володимира Першого, настав апофеоз у зіткненні цих двох інтересів. Половці – результат цього зіткнення. Вони заявляють про себе у часі трансформації данини з добровільної жерцям та родовій аристократії у примусову [34, с.13].

Такі акценти прочитуються в Руському літописі, де чітко визначено причину повстань поганих половців: «Не жадаху мало ми есть, княж, гривен; не кладаху на свои жены златых обручей; но хожаху их жены в серебре и расплодили были землю русскую. За наше несъитство навел бог на ны поганья, ... Пишется бо ся: богатство неправдою собираемо, скоро извеется» [35, с.10-11]. Як бачимо, причина у незаконних привласненнях князівської верхівки. Через жадобу руських князів до багатства, постала образа з боку половців. Саме такий ідейний лейтмотив відстежує в тканині поеми «Слово о полку Ігоревім» Михайло Максимович: «Обида от половцев, по выражению певца, «вступает на землю русскую, всплескавши лебедиными крылами на синем море, плещучи у Дону» [36, с. 464].

Літописи, що писалися на замовлення феодалної верхівки, називають половців опонентами державності – зилотами: «Того же лета (1101 рік – А. Н.) совокупишася вся братия: Святополк и Володимир, Давид и Олег, и Ярослав, брат их, на злотци; и прислаша половци послы от всех князей ко всей братьи, просячи мира» [14, с. 137]. Половці – зилоти для літописців – церковників: аналогія до зилотів Іудейської війни I ст. нашої ери. З контексту означеного протистояння зилоти постають борцями за соціальну спра-

ведливість, опозицією державності. Галілейські зилоти називали себе сікаріями. Вони, спаливши борговий архів, створили в Іудей систему громадянського самоуправління, конфіскували майно аристократів і перерозподілили його, встановили рівні права для всіх громадян*.

До всього, літописці заявляють половців маніхеями [14, 13]. Першовчитель перс Суранко (215-276 рр.), псевдонім якого Мані, був провідником ідеї боротьби проти держави. Половці бачаться літописцям борцями проти держави, тому і «заслужують» на визначення з боку літописців «маніхеї». Нагадаємо: у Боняка (лідера правобережного половецького світу) було друге (псевдонім) ім'я – Маніак: Мані + афікс «аг» суто осетинський. Отже, Боняк – послідовник і провідник ідей Ману: маніхеї – протидержавник.

В основі етнікону «половці», на наш погляд, прочитується санскритичне «пала» у значенні «захисник» [37, с. 47-55]. Сходознавець – індолог С.І. Наливайко в дослідженні «Українська індоаріка» доводить колосальну «залежність» української мови від санскриту і, до всього, наводить значний кадастр слів, в яких елемент «пала» виступає у значенні «захисник» [37, 47-50]. Із досліджу: «Санскр. pala – від дієслівної основи pal «захистити, охороняти, берегти» [37, 45]. Скіфське плем'я пали. Вожді скіфів Пал і Палак. Пізньоскіфська столиця в Криму Палакій. І при цьому половецькі міста – Палавиця (сучасний Дніпропетровськ), Палин (літописний Балин). Може топонім «Палин» данина пам'яті: походить від імені сина міфічного першоправителя Прітху – Палін. Якщо Прітху – основоположник осілого способу життя, засновник міст, торгівлі, тваринництва і землеробства, то його син – Палін – захисник означених нововведень [38, 45].

Елемент «пала» фундаментально присутній в гідроніміці України, яка може претендувати на реліктовий рівень мовного виміру. Річка несла сама по собі функцію захисту: вона відмежовувала володіння племен і народів, захищала від спраги. Українськими

*Першовчитель зилотів – Симон Зилот прийняв мученицьку смерть за однією версією в Північному Причорномор'ї, за другою – на Північному Кавказі. Його називали «бесстрашний зачинщик волнений». Основа віровчення – люди є рівними перед богом.

землями протікають річки Палоріка, Паловака, Половня у басейні Прип'яті, три Паланки у басейнах Південного Бугу, Синюхи та Сіверського Дінця; Полуй у басейні Тиси, Полоня у Закарпатті, дві Полтави у басейнах Прип'яті та Західного Бугу, Половня у басейні Тетерева, три Половиці на Київщині та Сумщині, Полква на Хмельниччині. В басейні Тиси маємо потоки Палатин і Великий Палатин. Львівщиною протікає річка Полтава.

В інших індоєвропейських мовах елемент «пал» присутній з такою самою етимологією. Так, історія Древньої Греції пояснює наявність в сучасній грецькій мові лексем з основою на «пала» («пал», «пол») у значенні «озброєна людина», «воїн», що дорівнює поняттю «захисник». Йдеться про гоплітів (го+пала+афікс). Гопліти – воїни – захисники в арміях грецьких міст-держав, солдати-громадяни, які ставали на захист своєї землі. Збереглася клятва гоплітів: «Присягаюсь не посрамити цю священну зброю, не залишити товариша, що стоїть зі мною поруч в строю. Я буду захищати ці святі й спільні місця і не полишу мою вітчизну. Я зроблю все, щоб вона стала більшою і могутнішою. Я присягаюсь, що шануватиму предків. У свідки я беру богів Аглавру, Гестію, Енея, Еніалія, Ареса, Афіну, Зевса, Таллію, Ауксо, Гегемона, Геракла, кордони батьківщини своєї і її хліби, ячмінь, вино, оливки і фігове дерево». Відгомін давньогрецьких гоплітів прочитуємо в лексемах «полеместіс» [паламестіс], «пілімастарос» [паламістарос], «палікараус» [палакараус].

Повне озброєння гоплітів називалося «паноплія». В цій лексемі теж «присутній» елемент «пал». До паноплії відносились ножі, лати, меч, щит, шолом. У середньовічному Римі повне озброєння лицарів називалося так само. Лексема «hoplon» в грецькій означає «зброя» – засіб для захисту. Українська і російська «уберегли» в своєму складі усічений варіант аналізованої лексеми «гопліти» – лати.

Палладіум – священна статуя, яка була зображенням Афіни Паллади. Вона – оберэг міста Афіни. Оберэг – від «оберігати», тобто «захищати». На ужитку у жінок Древнього Риму верхній одяг (одяг, що захищав від негоди) – «палла», в слов'янських мовах «плащ».

«Паладин» – від лат. Palatinus – лицар честі, лицар відданий якій-небудь ідеї чи лю-

дині. Частіше за все за «паладіном» розуміється воїн відданий церкві і церковним ідеалам, адже «дін» у перекладі з іранської, сучасної осетинської – «віра». У народів Північного Кавказу «палаш» – зброя для захисту, що є чимось середнім між мечем і шаблею.

Сучасне «полеміка» від «пала» – «захист» + іранське «маг» («мад») – «розум». Полеміка – змагання в знаннях, сторони учасники полеміки здійснюють захист своєї точки зору не зброєю, а знанням. Прикладом полеміки може бути полемічна література: намагання адептів як католицизму, так і православ'я захистити свою віру.

«Палінодія, або книга оборони» (1621-1622) Захарія Копистенського зразок полемічної літератури. Праця спрямована («пала»+«дія» = захист) проти католицизму та унії і дійсно не лише захищала православ'я, а й була закликом до об'єднання Східної Європи під егідою православ'я.

Про «присутність» елементу «пала» в російській мові у значенні близькому до «захисник» писав свого часу В. Вернадський. Вчений наполягав на одвічному пануванні в російській мові означеного лексичного елементу. У зв'язку з цим посилався на відомості Плінія (I ст. н.е.), Іордана (VI ст. н.е.), які фіксували слов'янське плем'я спалеї. За відомостями Іордана спалії це та частина слов'янського світу, що виступила на захист своєї землі в часі, коли готи, подолавши «велику річку» (йшлося про Дніпро), рушили на схід. На наш погляд, етнікон «спалеї» – лексична мутанта від «сіпалеї». Елемент «сі», на думку А.С. Великанова, в початках мови слов'ян («в мифическую эпоху») ніс значення «земля» [39, 143-145] + «пала» = «захисники землі».

Відгук давньослов'янської «сіпалії», відзначає В. Вернадський, присутній в лексемі «исполин». «Исполин» – велетень, мужній багатир. Факт внутрішнього етимологічного зв'язку між лексемами «пала» («захисник») і «исполин» («багатир») заперечень не викликає. Святополк, Ярополк – язичницькі імена руських князів у часі їх змагань з половцями.

Беззаперечним є той факт, що всі цикли руських билин «народилися» у X-XI ст. – часі правління Володимира Великого, який і є одним з головних героїв епіки. Серед опонентів Києву, церкві, багатирам Володими-

ровим є поляниця – захисниця. Вона – жінка-воїн, що є, на наш погляд, уособленням землі, яку князь, церква, багатирі відбирають у родів-племен, встановлюючи новий соціальний порядок.

Я. Маркович в роботі «Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях» зауважував, що українців, проживаючих в Нижньому Подніпров'ї, ще й на часі здійснення ним етнографічних досліджень – 90-ті рр. XIX ст. – називали полевіками [40, 47].

Найяскравішим носієм значення «захисник» в сучасній українській мові є лексема «купала». Вона двоелементна: «ку» («кі») з санскриту – «земля» + «пала» («захисник») = «захисник Землі». Купала – свято на честь Бога Сонця, творця: захисника Землі. В сучасній осетинській мові «паланка» дорівнює українському «тин». Це конструкція, за допомогою якої домогосподар посилює захищеність своєї власності. Напрошується висновок: в українській мові у змаганні між санскритичним і іранським словом перемогло іранське «хаестон», що з часом трансфор-

мувалося в «захисник». Санскритичне «пал» складає основу україномовних лексем «паланка», «палка», «полк», «полковник», «палатка», «плащ», «платок», що в свою етимологію включають лейтмотив «захист».

Застосування парадигми «половці – автохтони» у питанні визначення витоків половецтва уможливило нове прочитання етнікону «половець»: від санскритичного «pal» – «захисник». Буквено-фонетична формула «пал» виявляла і виявляє себе в мовах з індоіранської мовної сім'ї, до якої входить і українська. Мотивацією до народження означеної самоназви у середовищі автохтонів була Велика Перебудова за сценарієм князів з династії Рюриковичів, спрямована на розбудову держави. Означений процес передбачав кардинальні зміни у характері суспільної практики, які традиційно називають процесом становлення феодальних відносин, за яким стоїть зміна землевласника. Процес забирання землі не міг не породити протест, мета якого – захист.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шабельников В. І. Реформування адміністративно-територіального устрою України в 1917-1940 / В. І. Шабельников. – Донецьк : Видавництво Донецького національного університету, 2006.
2. Агафонова Н.В. Від парадигми «половці-автохтони» до парадигми «половці-Азія» / Н. В. Агафонова // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. – Серія: Історія. – Випуск 1. Частина 3. – Тернопіль, 2016 с. 105- 1123.
3. Агафонова Н.В. Кордони Половецької Землі / Н.В. Агафонова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія :Історія. Філософія. Політологія. Збірник наукових праць. – Випуск 10. – Одеса, 2015. – с. 4-9.
4. Агафонова Н.В. Можливості лінгвістики у визначенні природи половецтва / Н. В. Агафонова // XIII Міжнародна конференція «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія: сьогодні, майбутнє». Збірник наукових праць. – Київ., 2016. – с. 3-7
5. Голубовский П. В. Печенеги, торки, половцы до нашествия татар. История южнорусских степей IX – XII вв. / Петр Васильевич Голубовский. – К., 1884.
6. Расовский Д. А. Половцы. Ч. 1 Происхождение половцев / Дмитрий Александрович Расовский – 1935.
7. Миховский М. Трактат о двух Сарматиях / Матвей Миховский. Введение, перевод и комментарий С. А. Аннинского М-Л, 1936.
8. Скржинская Е. Ч. Половцы. Опыт исторического истолкования этникона / Е. Ч. Скржинская // Русь, Италия и Византия в средневековье. – Санкт-Петербург: «АЛТЕЙЯ». – 2001.
9. Дорн. Б. А. Каспий. О походах древних руссов в Табаристан / Б. А. Дорн // Записки Императорической Академии Наук. [Т. 26. Кн.1.]. – Санкт-Петербург, 1875.
10. Соболевский А. Этимологические заметки / А. Соболевский // ЖМНП. – 1886. – № 1.
11. Аджи Мурад. Полян Половецкого Поля / Мурат Аджи. – М, 1994.
12. Радзивилловская или Кенигсбергская летопись. Фотомеханическое воспроизведение рукописи. – Санкт-Петербург, 1902.
13. Толочко П. П. Кочевые народы степей и Киевская Русь / Петр Петрович Толочко. – Санкт-Петербург : АЛТЕЙЯ, 2003.
14. Полное собрание русских летописей. Патриаршая или никоновская летопись. – [Т. 9-10]. – М : Наука, 1965.
15. Евстигнеев Ю. А. Половцы: кто они? К вопросу об этнической идентичности половцев. [Интернет-ресурс] cyberleninka.ru/article/n/polovtsy-kto-oni-k-voprosu-ob-etnicheskoj-identichnosti-polovtsev.

16. Литвина А. Ф., Успенский Ф. Б. / Анна Феликсовна Литвина, Федор Борисович Успенский. Русские имена половецких князей. Междинастические контакты сквозь призму антропонимики. – М., 2013
17. Вайан А. Руководство по старословянскому языку. – М., 1952.
18. За землю Русскую! Памятники литературы Древней Руси XI-XV веков / Сост., вступ. ст., коммент. и подбор миниатюр Ю. К. Бегунов М. : Сов. Россия, 1981.
19. Пашуто В. Т. Хриббургский (Кишпорский) договор 1249 г. как исторический источник // Проблемы источникововедения. – М. – 1959.
20. Голубовский Е. Е. История русской церкви / Е. Е. Голубовский [Т.1]. – М., 1901.
21. Горчаков М. И. О земельных владениях всероссийских митрополитов, патриархов и св. Синода (988-1738) / Михаил Иванович Горчаков. – Санкт-Петербург, 1871.
22. Греков Б. Д. Феодальные отношения в Киевском государстве / Борис Дмитриевич Греков. – М-Л, 1935.
23. Юшков С. В. Очерки по истории феодализма в Киевской Руси / Серафим Владимирович Юшков. – М.-Л., 1939.
24. Милютин В. А. О недвижимых имуществах духовенства в России / Владимир Алексеевич Милютин. – [Кн. 4]. – ЧОИДР, 1859.
25. Сахаров А. М. Города Северо-Восточной Руси XIV-XV вв. / Анатолий Михайлович Сахаров. – М., 1959.
26. Веселовский С. Б. Феодальное землевладение в Северо-Восточной Руси / Степан Борисович Веселовский. – [Т.1]. – М-Л, 1947.
27. Щапов Я. Н. Церковь в системе государственной власти древней Руси / Ярослав Николаевич Щапов // Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965.
28. Щапов Я. Н. Государство и церковь Древней Руси. X-XIII вв. / Ярослав Николаевич Щапов. – М., 1989.
29. Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская летопись и Суздальская. – [Т. 1]. – М.: Наука, 1962.
30. Черепнин Л. В. Общественно – политические отношения в древней Руси и Русская правда / Л. В. Черепнин // Древнерусское государство и его международное значение. – М. : Наука, 1965.
31. Браичевський М. Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі / Михайло Юліанович Браичевський // Історична думка в Київській Русі Твори. Т 1. – Київ: Видавництво Олени Теліги, 2004.
32. Пашуто В. Т. Черты политического строя древней Руси / В. Т. Пашуто // Древнерусское государство и его международное значение. М. : Наука, 1965.
33. Полное собрание русских летописей. Летописи белорусско-литовские. – Москва : Наука, 1980
34. Бодрухін В. М. Чернігівська земля – князівство / В М. Бодрухін. – Луганськ : Вид-во ОНУ ім. В.Даля, 2002. – 132 с.
35. Софийский временник или Русская летопись. Издал Павел Строев. – М., 1820.
36. Максимович М. Песнь о полку Игореве / М. Максимович // ЖМНП. – Кн. 2. – 1836.
37. Наливайко С. Українська індоаріка / Степан Наливайко. – Київ: Видавництво «Євшан –зілля», 2007.
38. Книга собрана из многих книг исторических чрез господина Мавроубина архимандрита Рагужского. – 1722.
39. Великанов А. С. Разведки о древнейшей русь-славянской грамотности / А. С. Великанов – Одесса, 1878.
40. Маркович Я. М. Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях / Яков Михайлович Маркович. – [Ч. 1]. – Санкт-Петербург, 1798.

Agafonova N.,
Odessa national Economic University

THE EQUAL SIGN BETWEEN ETIMOLOGY ETHNIKON «CUMANS» AND EVENT IN THE HISTORY OF A NUMBER OF LAND OLD UKRAINIAN XI-XII ART.

An attempt to read ethnikon «Cumans» as a self-designation. The procedure for the disclosure of the claimed emphasis is based on the paradigm of «Polovtsi-autochthonous», which functioned in evaluation origins polovets at the initial stage of formation of historical science. It demonstrated a level depending on the etymology ethnikon «Cumans» of the event a number of X-XI centuries.

Key words: *ethnikon «polovtsians» onomasticon «Polovtsian Land» kievruussian state process, feudalism, Manichaeism.*

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г., д-р іст. наук, професор;*
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор.